

Miranda Levanat-Peričić

DONESTARSKI JEZICI I RITUALI

Zarez: dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja, br. 263-264, 3. rujna 2009., str. 16-17.

Antropofagični poznavatelj svih jezika svijeta koji nakon razmetanja jezičnom kompetencijom tuguje nad otkinutom glavom konzumiranog sugovornika, anglosaski *donestre*, uvrnuti je kulturalni stenogram oblikovan autorefleksijom. Moć jezika uz ritual formalnog pokajanja ovo čudovišno biće vodi do apsorbiranja stranaca i oblikovanja hibridnog identiteta. Jezični i ritualni aspekti donestarskog ponašanja filtrirani stoljećima kroz pogubne modele humane bestijalnosti i bestijalne humanosti zastrašuju i danas, jer smo "mi" a ne "oni", ti na koje otpočетка pokazuje *donestre*.

Monstrare i monere

Srednjovjekovno teološko obrazloženje postojanja čudovišta izvodi se iz etimologije izraza *monstrum*. Time se funkcija čudovišta vezuje, ili uz glagol *monstrare* ("pokazivati") prema tumačenju sv. Augustina (*De civitate Dei* XXI,8,5), ili uz glagol *monere* ("opominjati") prema Izidoru iz Seville (*Etymologiae* XI,3,3). Uvjerenje da su čudovišta ukazanje i opomena božanske provenijencije, u teratološkim okvirima vodilo je alegorijskom tumačenju tjelesnih deformacija, a u obrnutoj (literariziranoj) projekciji alegorijskom prikazivanju određenih psiho-socijalnih modela ponašanja. U tom smislu osobito su znakovite tzv. "čudovišne vrste ljudi" (u Augustina *monstrousa hominum genera*; XVI,8), ljudski hibridi koje Foucault naziva bestijalnim ljudima (*bestial man*) ili ljudskim čudovištima (*human monster*). Teološki gledano, ljudsko tijelo norma je božanskog stvaranja i temelj upisivanja relevantnih odstupanja koja imaju značaj božanske poruke.

Donestarska proturječja

Donestre je ime humanoida u staroengleskom proznom djelu iz 11.st, *The Marvels of the East*. Ta ljudska bića svojim ogromnim očima, okruglim dlakavim ušima i dugom grivom

koja seže preko ramena, glavom nalikuju lavu. Za njih se tvrdi da znaju sve svjetske jezike i tom vještinom pozdravljaju usamljene putnike na udaljenim putovima. Predstavljaju se kao bliski rođaci i na zajedničkom dijalektu raspituju za rodni kraj. Kada se putnik opusti i zaboravi na oprez, napadnu ga i pojedu. Ipak, nakon što se pogoste tijelom poštedjet će glavu, sjesti pored nje i oplakivati je, gotovo zatečeni razvojem situacije koja je izmakla kontroli. Obredom žaljenja pojedenog ne završava se jednokratna zgoda; ovaj scenarij opisuje iterativni model ponašanja kojega ćemo nazvati donestarskim, a odlikuje ga zatvoreni niz povezanih kontradikcija, u kojemu je nadljudska jezična kompetencija oslonac bestijalnih poriva, a kanibalizam put do rafinirane melankolije. Pored toga, iako superiorni i znanjem i snagom, oni ne napadaju iz zasjede kako bismo očekivali od zvijeri nego diplomatskim sredstvima, varajući jezikom. Što demonstrira donestre? Kako objasniti oksimoronski spoj uljuđenog poliglotsko znanje) i divljeg (kanibalizam), bestijalnog i humanog, agresivnosti i empatije, ritualnog i instinktivnog?

Orijent i (ne)moć jezika

Staroengleski tekst u kojemu se spominje donestre pripada žanru *mirabilia*, srednjovjekovnim znanstveno-fantastičnim putopisima. Podosta repertoara iz *mirabilia* posuđeno je iz knjiga o čudovištima, vjerojatno zbog toga što je putovanje u neistraženo jedina prigoda za susret s egzotičnim bićima o kojima su "vijesti" dolazile s rubova poznatog svijeta. U naslovu latinskih verzija *De rebus in Oriente mirabilibus / De mirabilibus Orientis* Istok se naziva Orijentom, što nije samo dosljedan prijevod engleskog "East", već i rana potvrda "saidovskog" poimanja Orijenta suprotstavljenog Okcidentu. Početak je to upisivanja fantastičnih sadržaja u demografsku i geografsku sliku Istoka na kojoj će se temeljiti kasnije zapadne krive prezentacije opasnog, zavodljivog, ali uljudbeno inferiornog Orijenta, kao i književne prezentacije čudovišnosti ljudi koji ga nastanjuju. Ako su *mirabilije* potvrda da kolonijalni diskurs prethodi formiranju kolonija, kao što predrasude prethode iskustvu, jer su od iskustva nezavisne, kako se kasnije u kontekstu kolonijalnog diskursa predstavlja jezik Drugih, zadržava li ta naknadna umjetnička prezentacija vezu s pretpostavljenim prauzorkom?

David Spurr primijetio je da kolonijalni diskurs nezapadnim narodima odriče moć jezika i predstavlja ih mutavim ili nerazumljivim (*The Rhetoric of Empire* 1993). Slike psoglavaca, blemija i astoma praslika su jezične nekompetencije egzotičnih istočnjaka. Ipak, takvo se tumačenje nikako ne može primijeniti na donestre. Što ovo superiorno biće radi na Orijentu?

Hibridni jezik "jadnog divljaka": Petko i Poni Koji Hoda

Kolonijalizam ima zadaću promijeniti i inkorporirati u tijelo vlastite kulture sve što zatekne na stranom terenu. Narativna dimenzija kolonijalnog procesa uljudživanja inferiorne Drugosti očituje se u načinu reprezentacije Drugoga u okviru dominantnog kulturnog diskursa. Pionir kolonizacije Robinson ni na pustom otoku ne zaboravlja tu misiju. Ako pritom druge predstavlja ljudožderima, to je zato što je na njegovoj strani "moć jezika", pa kada Petko potvrdi *Yes, my nation eat mans too*, ne otkriva nam samo svoje kanibalsko porijeklo nego i jezičnu nekompetenciju. Hibridni jezik kojim se u Defoeovom romanu prezentira *poor savage creature* ima odlike unakaženog jezika kojemu uvijek ili nešto manjka (npr. nastavak za glagolsko lice) ili ima nečega previše

(npr. pravilni nastavak za množinu na imenici koja množinu izražava nepravilno). Petkov je jezik pojednostavljena književna prezentacija gramatičkih svojstava stvarnih pidžina, kontaktnih jezičnih hibrida sastavljenih najčešće od gramatike jednog jezika i leksika koji pripada drugom jeziku.

Defoe je u satiri *The Thru-Born Englishmen* (1701) i engleski jezik opisao pidžinom koji je zapravo *Roman-Saxon-Danish-Norman English*. Ova balada o "čistokrvnom Englezu", nastala kao apologija stranom (danskom) porijeklu kralja Williama, izruguje se zamisli o čistom porijeklu. Superiornost Engleza, smatra Defoe, dolazi od toga što su *mixed nation*, a "oni narodi koji su najviše miješani, najbolji su; među njima je najmanje divljaštva i brutalnosti. (...) Englezi su potekli od svih naroda pod Nebom". Ipak, pod Defoeovim "Nebom" samo su zemlje Okcidenta. To Engleze čini nadmoćnim hibridima. Pri susretu s Istokom, Defoe više pazi na hijerarhiju i smjer utjecaja.

Nakon godina zajedničkog života u izolaciji Petko je govorio *fluently*, ali *in broken English*. Poput Petkova jezika, engleski jezik kojim govore Drugi u angloameričkoj umjetničkoj prezentaciji uvijek je svojevrsni *broken English*, oštećeni i unakaženi jezik, morfološko i sintaktičko odstupanje od standarda. Nemogućnost potpunog ovladavanja engleskim jezikom sprečava asimilaciju i granice engleskog identiteta čini nepremostivima. Neautentičnost jezika vodi nedostatku kulturne autentičnosti. Robinsonov Bog slomio je Petkov religijski svjetonazor kao što je engleski slomio njegov jezik. On je sam nakon procesa "uljudivanja" postao poludivljakom koji smisao života vidi u podložnosti gospodaru. Kanibalska kultura, svojim jezikom i svojom religijom, progutala je kanibala.

U filmu Johna Forda *Nosila je žutu vrpcu* (1949) poglavica naroda Arapaho, Poni Koji Hoda obraća se satniku Nathanu Brittlešu (John Wayne) riječima – *You come with me! We hunt buffalo, get drunk together! Hallelujah! Hallelujah!* – a pritom znakovnim jezikom pokazuje pušku ("hunt Buffalo") i kružnim ljuljanjem cijelog tijela podupire poziv na zajedničko opijanje. Znakovni indijanski jezik ili PST (*Plains Signs Talk*) razvio se među govornicima različitih indijanskih jezika kao *lingua franca* na širem prostoru Ravnjaka i prethodio kontaktu s Europljanima. Iako je ikoničnost temelj mnogih znakova PST-a, za njegovo je usvajanje nužno poznavanje složenog sustava kulturološki

određenih konvencija. Alfred Kroeber bilježi da je PST bio potpuno bezglasen ("Sign language inquiry" 1958), dok Brenda Farnell ističe određene obredno uvjetovane okolnosti (npr. asiniboansku pripovjednu izvedbu) kada su i govor i manualna gestikulacija integralni dio pripovjednog smisla (*Do you see what I mean? Plains Indian Sign Talk and the embodiment of action*. 1995). U spomenutoj filmskoj sceni, ikoničke geste znakovnog jezika nemaju komunikacijsku ni obrednu funkciju. Koriste se da bi upotpunile stereotip o Indijancima kao autističnim pijanicama koji probleme s engleskim jezikom rješavaju gestikulacijom. Slikom ostarjelog poglavice koji pozdravlja povikom "aleluja" i istodobno nudi lulu, dere se na "oštećenom" engleskom i gestikulira, John Ford podilazi predrasudama koje njeguje filmska publika njegova vremena. Za tu publiku disleksični Indijanci nisu osobe koje govore drugim jezikom nego osobe reducirane lingvističke sposobnosti. Jezik Ponija Koji Hoda nije samo *broken English*, nego povrh toga hibrid engleskog, PST-a i nama nepoznatog indijanskog jezika kojim se na kraju razgovora pozdravljaju on i John Wayne. Pozdrav bi trebao biti izrečen na jeziku arapaho, no u Fordovom filmu poglavica Seneka, John Veliko Drvo, koji je odrastao u rezervatu Onondaga glumi poglavicu Arapaho. Jezici seneka i onondaga pripadaju irokijskoj jezičnoj porodici, a arapaho je algonkijski jezik. Johnu Fordu sigurno nije bila važna jezična diferencijacija Indijanaca ni autentičnost spomenutog pozdrava. No, 1949. među publikom zasigurno nije bio veliki broj onih koji bi mu na tome mogli prigovoriti.

Pluralnost jezika i tijela. Kanibalizam i granice identiteta.

Anglosasku ranosrednjovjekovnu fasciniranost čudovištima Asa Simon Mittman tumači time što se stanovništvo Otoka, izolirano od kontinentalne Europe, osjećalo tada kao da živi na rubu svijeta, osobito s obzirom na udaljenost od Jeruzalema i Rima koji se na srednjovjekovnim kartama (*mappaemundi*) najčešće ucrtavaju u središte (*Maps and Monsters in Medieval England* 2006). Britanski otoci nerijetko se na kartama nalaze na rubu, baš kao i Indija koja je najčešće izjednačavana s Orijentom, pradomovinom čudovišta. Jeffrey Jerome Cohen tome dodaje još jednu zanimljivu pojedinost – "anglosaska Engleska" za njega je zbirni pojam pod kojim se krije konglomerat etničkih raznolikosti. Miješanje Kelta s međusobno raznorodnim germanskim plemenima koja se

doseljavaju u 5. st, zatim nova naseljavanja koje potiče katolička crkva, upadi Vikinga i njihovo naseljavanje stvorili su pojam anglosaske Engleske. Ona je nalik donestreu kojim je fascinirana upravo zato što predstavlja njezin kulturološki stenogram: istodobno bliska i strana, više hibridna nego homogena; tijelom koje guta/apsorbira razlike bez njihova potpunog asimiliranja (*Medieval Identity Machines* 2003). Sučeljene sa stalnim izazovima, granice identiteta neprestano se preispituju i pomiču. Zaokupljenost srednjovjekovlja kanibalizmom (doslovnom inkorporacijom stranog tijela u vlastito), rezultat je straha od gubitka granica koje pojedinca čine odvojenim od drugih. Afektivna tuga kojom donestre promatra odsječenu glavu, tuga je putnika koji je apsorbiran u tijelu čudovišta izgubio sebe. Transsupstancirajući čovjeka, donestre mu omogućuje da kroz tjelesnu preobliku shvati kako je oduvijek sebi stranac koji samo u tom trenutku "pluralnosti" shvaća kako je identitet tj. istovjetnost sa sobom nemoguće ostvariti.

Autorefleksivna alegorija oblikovala je donestre da bi skicirala proces nastajanja i nestajanja identiteta koji se oblikuje i razobličuje negdje na rubu svijeta, gdje su Britanski otoci, sasvim poput udaljene Indije, uljudbeno dislocirani od središta. U ranom srednjovjekovlju stanovnici Otoka svoju postojbini doživljavaju na isti način na koji će njihovi potomci doživjeti američki Divlji Zapad; ne kao zemljopisni već kao kulturološki pojam: Tamo gdje još uvijek žive Drugi.

Europska kolonizacija Amerike repriza je donestarske priče iz anglosaskog srednjovjekovlja. Na primjeru konstituiranja američkog nacionalnog tijela pratimo povijest predrasuda koje se pomiču u zemljopisnom i kulturološkom smislu, jer imperijalno širenje i dominacija uljudivanjem inferiorne Drugosti nužno povlači za sobom i redefiniranje vlastitog identiteta. Nakon što donestre pojede svoju žrtvu, nakon što ona postane dijelom njegova tijela (kolektivnog višejezičnog bića), on će zaplakati nad sobom, jer će zaplakati stranac u njemu. Taj proces metafora je onoga što se zbiva u pozadini promjena u filmskoj prezentaciji američkih Indijanaca. Od filma Johna Forda *Nosila je žutu vrpču* (1949) do *Plesa s vukovima* (1990), gotovo nakon pola stoljeća, američka popularna kultura iskazuje donestarsko kajanje nad urođeničkom kulturom koju je konzumirala da bi postala dijelom američkog identiteta. Jezik lakota postao je nacionalno blago SAD-a kao i svi indijanski jezici, a kabinetski akademski odnos prema jezicima u izumiranju samo je oblik donestarskog iskazivanja (lingvističke) moći kroz

znanje. Interes za indijanske jezike dijelom je nasljeđa orijentalnih studija iz vremena kada su filolozi bili uvjereni da jedino oni ispravno reprezentiraju Druge, jer oni sami to ne znaju i ne mogu. Tutorski odnos Zapada prema Istoku preslikao se na odnos Zapada prema Divljem Zapadu. Dogodio se neobičan onomastički i kulturološki pomak: Indija koja je uvijek bila najbliža zapadnom pojmu Orijenta, inkarnirala se greškom dezorijentiranog Kolumba u Indijance. *Nomen est omen?* Otkriće Amerike skretanjem s puta prema Indiji, omogućilo je konceptualno seljenje Orijenta na Divlji Zapad.

Snimanje i recepcija filma *Ples s vukovima* (prijevod izvornika *Dances with Wolves* trebao je ipak glasiti (*Koji*) *Pleše s Vukovima*) otkrila je porast interesa za jezik i kulturu Lakota. Glumce u Costnerovu filmu podučavali su izvorni govornici. Instruktori ipak nisu posvetili dovoljno pažnje složenom sustavu ilokucijskih enklitika toga jezika koji prema rodu, društvenom položaju i uporabnom kontekstu, razlikuje enklitike kojima se izražava pitanje, zapovijed, stav, iznenađenje... Tako je, primjerice, uporaba enklitike *yelo* na kraju izjavne rečenice koja izražava vlastiti stav prema dobro poznatoj činjenici, primjerena isključivo muškarcima. Franz Boas je 1941. godine zabilježio da se žene ne koriste tom enklitikom, jer se od njih ne očekuje izražavanje osobnog mišljenja. Muškarci se mogu koristiti "ženskim" enklitikama kada se obraćaju djetetu, želeći govoru dati nježniji ton. Međutim, pretjerana uporaba ženskih oblika protumačit će se feminiziranošću. Potrebna je duga praksa da bi se svladala pravilna distribucija kojoj se radi uštede na vremenu Costner nije mogao posvetiti.

Dogodilo se tako da su svi u filmu govoreći jezikom lakota koristili feminiziranu verziju, što je među izvornim govornicima izazvalo smijeh na filmskim projekcijama uz komentare da "ratnici govore kao žene". Kako su Seneke, Onondage i Lakote pratili Fordove filmove ne znamo jer oni tada za američku filmsku javnost nisu postojali kao publika. Kroz pola stoljeća od Forda do Costnera Indijanci su od objekta postali subjektom filmske prezentacije i recepcije.

Fordov i Costnerov film zabilježili su različitu duhovnu atmosferu, no dio su iste kinematokracije koja pripada različitim fazama donestarskog ponašanja. Filmovi Johna Forda bilježe razdoblje u kojem su Indijanci strano tijelo Sjedinjenih Država, a Costnerov je film proizvod donestarske opsesije vlastitom žrtvom u okviru "političke korektnosti" koja je Indijance pretvorila u *Native Americans*.

Donestarski bonton u suvremenom svijetu: isprike bez metanoje

Pri zaposjedanju materijalnog i kulturnog teritorija, kolonizacija pretpostavlja nasilje. Donestre ipak ne govori jezikom mržnje, nego jezikom koji otvara put nasilju, koji nasilju i prethodi i slijedi podupirući ga. Tu se ubraja i jezik uljuđene diplomacije kojim se za pregovaračkim stolom usmjeravaju ratovi; jezik koji iza sebe ima bestijalnu militarističku snagu, a pregovarajući u ime nje nastoji ostvariti zajedničku dobit.

Dio mirnodopskog poliglotskog dijaloga nerijetko su isprike zbog masovnih zločina u vidu "double-double-blind" iskaza kojima se oni koji nisu počinili zločin u ime onih koji jesu i zbog onih koji nisu a dio su iste zajednice, ispričavaju onima koji isprike prihvaćaju u ime žrtava kojih više nema. Povrh toga, dok diplomacija traži isprike za stare ratove, njihova vlada pokreće nove. Ono o čemu se u izvještajima s Bliskog Istoka govori kao o "spiralni nasilja" iz kojega nema izlaza, pravi je primjer donestarskog modela ponašanja. Isprika za srušenu bolnicu ili školu uvod je u novi napad i novu ispriku.

Takvo je ponašanje nasljeđe judeo-kršćanske kulture koja ispovijedi daje značaj pokajanja. Iako je cilj svake ispovijedi metanoja, duboka promjena mentaliteta i životnih stavova, do toga grešnik dolazi tek nakon što postaje svjestan svoga grijeha. Očekuje se da nakon toga više ne ponavlja grijeh. Osim ako nije donestre.

Nažalost, otpuštanje duga olako se shvaća, a oni koji u ime Boga daju oprost često ga moraju zatražiti za sebe. U tom se kontekstu razvila i izvanliturgijska isprika.

Na jednu takvu papinsku ispriku Ivana Pavla II za suđenje Galileju 1633. nedavno se pozvala anglikanska crkve u svom uvrnutom izravnom obraćanjem Charlesu Darwinu, 200 godina nakon rođenja i 125 nakon smrti, isprikom zbog pogrešnog shvaćanja i poticanja drugih na krivo tumačenje teorije evolucije. Konzervativna ministrica Anne Widdecombe ironično je komentirala: "Ispričali smo se i za ropstvo i Križarske ratove. Zašto ne bismo tražili od Talijana da se ispričaju za Poncija Pilata?"

Još dalje od isprike pomaknuta je Sarkozyjeva zamisao da svaki francuski 10-godišnji učenik dobije zadatak brinuti se o sjećanju na jedno od 11 000 djece koje je vichijevska vlada deportirala u logore. Prijedlog "usvajanja" djece stradale u holokaustu jeziva je zamisao koja žrtve svodi na kućne ljubimce ili igračke nalik japanskim "tamagochijima".

Iz religijske i političke sfere neprimjerene, neukusne isprike i izrazi lažne sućuti preselili su se u sferu javnog života, pa se sve češće zahtijevaju isprike krivaca teških prometnih nesreća. U prošlogodišnjoj emisiji TV-serije, poznate po morbidnoj razradi eksplicitnih prizora zločina, priređena je mučna seansa isprike roditelja krivca prometne nesreće roditeljima žrtve divljanja na cesti. Isprika se tražila i od samog krivca iako bi svakom normalnom trebalo biti jasno da se ispričati možete kad nekome stanete na nogu, ali ne kad nekome ubijete dijete.

Da i sudska praksa njeguje sklonost donestarskom ponašanju potvrdila je i nedavna presuda zadarskog suda. Tamošnji sudac je vozaču koji je sa 2.26 promila prešao preko crvenog i velikom brzinom na pješačkom prijelazu pregazio i teško ozlijedio dvije djevojčice, a zatim pobjegao s mjesta nesreće, izrekao kaznu od godine dana i četiri mjeseca. Kao olakotnu okolnost uzeo je to što je priznao krivnju i ispričao se roditeljima. Sada je ponovo na cesti.

U svijetu koji njeguje donestarsko ponašanje, formalne isprike samo su uvod u nova zlodjela. Njegovanje hladnog formalizma kojim se nadoknađuje gubitak stvarne empatije u onim institucijama kojima je humanost uvjet i razlog postojanja pokazuje da je taj pojam mnogima samo donestarsko naličje bestijalnosti.